

Universiteit
Leiden
The Netherlands

J. R. R. Tolkien: Midden-aarde als voedingsbodem voor de mediëvistiek

Porck, M.H.; Anrooij, W. van; Besamusca, B.; Poel, D. van der; Willaert, F.

Citation

Porck, M. H. (2023). J. R. R. Tolkien: Midden-aarde als voedingsbodem voor de mediëvistiek. In W. van Anrooij, B. Besamusca, D. van der Poel, & F. Willaert (Eds.), *Spiegelingen* (pp. 77-90). Amsterdam: Prometheus. doi:10.17613/ah13-tz32

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3718495>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Thijs Porck

J.R.R. TOLKIEN: Midden-aarde als voedingsbodem voor de mediëvistiek

J.R.R. Tolkien (1892-1973) was hoogleraar op het gebied van de middeleeuws Engelse filologie aan de universiteiten van Leeds en Oxford. Zijn publicaties hadden betrekking op het Oud-engels, met name de Beowulf, alsook op de Middelen-gelse taal en literatuur, waaronder het werk van Chaucer. Naast zijn wetenschappelijke werk schreef Tolkien populaire fantasy zoals The Hobbit (1937) en The Lord of the Rings (1954-1955). De wereld die in deze boeken beschreven wordt, Midden-aarde, voorzag hij van een volledige wereldgeschiedenis, eigen talen en kaarten. Veel van dit materiaal werd pas na zijn dood uitgegeven door zijn zoon Christopher, in boeken als The Silmarillion, The Unfinished Tales en The History of Middle-earth (in twaalf delen).

‘We moeten de boer op!’ zo moedigde Frits van Oostrom toekomstige generaties mediëvisten aan tijdens een symposium dat voor hem werd georganiseerd aan de Universiteit van Leiden in 2022. Deskundigheid gekoppeld aan enthousiasme creëert aandacht en vraag voor het vakgebied, aldus Van Oostrom, maar elke agrariër weet: een goede voedingsbodem is even belangrijk als de zaaitechniek van de boer. En voor de mediëvistiek bestaat die goede bodem, hoewel niet iedereen hem weet te vinden.

De Middeleeuwen zijn namelijk ongelofelijk in trek binnen de populaire cultuur: fictieboeken, films, tv-series en videogames die zich afspelen in de Middeleeuwen of in een middeleeuws georiënteerde fantasiewereld spreken een groot publiek aan. Sommige

mediëvisten halen hun neus op voor deze ‘populaire Middeleeuwen’ als ware ze een onwetenschappelijke vervorming van het werkelijke verleden, beïnvloed door recente modegrillen en vaak met een door de actualiteit geïnspireerde ideologische boodschap. Maar is deze houding wel juist? Ligt hier niet juist een gouden kans voor de mediëvistiek? Is er niet veel te winnen door de moderne receptie van de Middeleeuwen te omarmen en als voedingsbodem te gebruiken voor de studie van de ‘echte’ Middeleeuwen?

Deze bijdrage richt zich op het werk van de mediëvist J.R.R. Tolkien. Zijn fantasierijke fictie over hobbits, dwergen en draken (het nevenproduct van zijn wetenschappelijke arbeid over middeleeuws Engelse filologie) wordt nog altijd met zeer groot enthousiasme ontvangen. Zijn boeken *The Hobbit* en *The Lord of the Rings* werden miljoenen malen verkocht en over de hele wereld gelezen; in de eenentwintigste eeuw kwamen daar de veelbekeken filmreeksen bij, het online videospel *The Lord of the Rings Online* met honderduizenden gebruikers, en een Amazon tv-serie met een miljoenenbudget, *The Lord of the Rings: The Rings of Power*. Tolkiens fictie is bij uitstek geschikt als introductie tot de taal en literatuur van de Middeleeuwen en biedt ‘marketingmogelijkheden’ voor menig mediëvist.

Het plezier van het uitpluizen: de fantastische filologie en filologische fantasie

Tolkiens fictie kan niet losgezien worden van zijn wetenschappelijke interesses: zijn fantasie werd gevoed door de filologie en vice versa. In zijn afscheidsrede aan de Universiteit van Oxford, waar hij van 1925 tot 1959 hoogleraar Angelsaksisch was, verdedigde hij zijn wetenschappelijke aanpak als volgt: ‘I would always rather try to wring the juice out of a single sentence, or explore the implications of one word than try to sum up a period in a lecture, or pot a poet in a paragraph’ (‘Valedictory Address’, p. 224). Een groot deel van zijn wetenschappelijke output (die overigens naar moderne maatstaven vrij gering is: nog niet eens dertig publicaties in veertig jaar

en geen monografie) valt inderdaad in de categorie van filologische woordstudies. Geen big data of complexe literaire theorieën, maar minutieus uitzoeken wat een enkel woord of frase zou kunnen hebben betekend. Zo schreef hij bijvoorbeeld een artikel van eenendertig pagina's over slechts één woordcombinatie: *Sigelwara land*, de Oudengelse aanduiding voor Ethiopië. Volgens Tolkien moest het woord *Sigelwara* afstammen van een combinatie van *sigel* 'zon' en *hearwa* 'roet'; deze naam zou dan weer verbonden zijn aan de Oudnoorse vuurreus Múspell. Oorspronkelijk zou het woord dat in het Oudengels voor Ethiopiërs werd gebruikt, hebben verwezen naar afstammelingen van vuurreuzen, een soort demonen met vuurrode ogen. Om tot een dergelijke analyse te komen moet iemand niet alleen over grote filologische kennis beschikken maar ook over de nodige fantasie!

Dergelijke moeilijk te interpreteren woorden en passages in middeleeuwse teksten stimuleerden niet enkel Tolkiens wetenschappelijke interesse maar ook zijn literaire creativiteit. Zo schreef hij naar aanleiding van zijn overpeinzingen over het woord *ofermod* in het Oudengelse gedicht *The Battle of Maldon* een lange dialoog in versvorm, *The Homecoming of Beorhtnoth, Beorhthelm's Son*. In het middeleeuwse gedicht wordt een strijd tussen de Angelsaksen en Vikingen beschreven die in het jaar 991 op heldhaftige wijze verloren werd door de Engelse krijgers onder leiding van Byrhtnoth. Een heldhaftig verlies? Ja, Byrhtnoth had immers besloten om een tactisch voordeel op te geven (een nauwe landbrug die de Vikingen scheidde van het vasteland), zodat de twee legers op gelijke voet in het strijdperk konden treden. Met dramatisch gevolg: Byrhtnoth sterft en veel van de Engelse krijgers besluiten om aan zijn zijde te blijven strijden tot aan de onvermijdelijke dood. Volgens de Oudengelse dichter handelde Byrhtnoth hierbij uit *ofermod*, een term die filologen uit het verleden zowel positief ('super-moed') als negatief ('overmoed') hadden uitgelegd. Tolkien schreef over dit ene woord ditmaal geen ellenlang artikel, maar een gedicht in alliterende versregels waarin twee karakters het handelen van de Angelsaksische legerleider bespreken. Tolkien laat een van zijn karakters

de volgende conclusie trekken en daarmee de betekenis van offermod aangeven waarover sindsdien wetenschappelijke consensus bestaat:

Alas, my friend, our lord was at fault,
 or so in Maldon this morning men were saying.
 Too proud, too princely! But his pride's cheated,
 and his principedom has passed, so we'll praise his valour.
 He let them cross the causeway, so keen was he
 to give minstrels matter for mighty songs.
 Needlessly noble. It should never have been.
 ('The Homecoming of Beorhtnoth', in *Tree and Leaf*, p. 137)

Kortom, dat Oudengelse woord offermod betekende niets anders dan 'overmoed' en de christelijke dichter liet zich hier kritisch uit over de legerleider die te geobsedeerd was met de glorie van de strijd.

Als traditioneel filoloog kon Tolkien zich ook erg opwinden over de vermeende nalatigheid van vroegmiddeleeuwse kopiisten. Als we Tolkiens commentaar op de Oudengelse dichtversie van *Exodus* mogen geloven had de kopiist er een potje van gemaakt: woorden als 'nonsense' en 'nonsensical' vliegen je om de oren. Waar de kopiist in gebreke blijft kan de filoloog, met enige vindingrijkheid en fantasie, voor een oplossing zorgen. Hier was Tolkien in zijn element, zoals wel blijkt uit zijn oplossing voor regels 155-157 van dit gedicht. Die regels staan als volgt in het handschrift en beschrijven hoe het volk van Israël achtervolgd wordt door het Egyptische leger:

siððan hie gesawon of suðwegum
 fyrd Faraonis forð ongan,
 ofer holt wegana, eored lixan.

Letterlijk vertaald staat hier 'daarna zagen zij op de zuidelijke wegen het leger van de Farao voortgaan, over het woud bewegen, de cavalerie (zagen zij) schitteren'. Tolkien vond dit maar niks: hoe zou een

leger zich over een woud bewogen moeten hebben? En wat doet zo'n bos in de woestijn van Egypte? De kopiïst moest een fout gemaakt hebben en Tolkien had wel een oplossing: 'ofer holt' was een verschrijving van 'eofor holt', een 'zwijnenwoud'. Dat 'zwijnenwoud' was dan weer een dichterlijke beschrijving van een leger: een bos aan speren met daaronder helmen waarop een zwijn staat afgebeeld. Accepteren we Tolkiens emendatie, dan zijn 'fyrd Faraonis forð ongangen', '[e]ofor holt wegan' en 'eored lixan' een voorbeeld van appositie, ze beschreven allemaal min of meer hetzelfde, in verschillende bewoordingen: het volk van Israël zag 'het leger van de Farao voortgaan', 'het zwijnenwoud (leger) bewegen', 'de cavalerie schitteren'. In zijn commentaar verdedigt Tolkien zijn interpretatie door te stellen dat het woord *holt* ook in de *Beowulf* gebruikt wordt met de betekenis 'leger' (*garholt* in regel 1834, 'speer-woud') en over die zwijnen voegt hij toe 'the boars in this thicket were boarcrests, and the forest was moving' (*Old English Exodus*, p. 49).

Dat Tolkiens filologische gepuzzel zijn weerslag had op zijn fictie wordt duidelijk als we kijken naar *The Lord of the Rings* in relatie tot deze passage in de Oudengelse *Exodus*. Dat beeld van een bewegend bos dat ten strijde trekt heeft bijvoorbeeld een interessante parallel met de 'Last March of the Ents', het moment waarop de boomreuzen van het woud Fangorn optrekken tegen de kwade Saruman. De hobbit Pepijn die het gebeuren gadeslaat, vraagt zich af: 'Could it be that the trees of Fangorn were awake, and the forest was rising, marching over the hills to war?' (*Lord of the Rings*, boek 3, hoofdstuk 4) – een letterlijk bosleger op weg naar de strijd. Een echt zwijnenwoud, met de naam 'Everholt', vinden we in een van de Aanhangsels van *The Lord of the Rings*; hier doodt Folca, een historisch leider van de Rohirrim, een groot zwijn. Die Rohirrim, het paardenvolk van Rohan, gebruikten, net als in de passage uit de Oudengelse *Exodus*, het woord 'éored' voor een cavalerie-eenheid.

Middels diezelfde Rohirrim maken generaties van lezers van *The Lord of the Rings* ongemerkt kennis met de taal en literatuur van vroegmiddeleeuws Engeland. Deze lieden spreken Oudengels, hebben Oudengelse namen en gebruiken in hun liederen de Oudengel-

se dichtvorm, met halfregels, alliteratie en appositie. Dit alles komt samen in de strijdkreet van Koning Théoden, wiens naam is afgeleid van het Oudengelse woord *þeoden* (koning):

Arise, arise, Riders of Théoden!
 Fell deeds awake: fire and slaughter!
 Spear shall be shaken, shield be splintered,
 a sword-day, a red day, ere the sun rises!
 (*Lord of the Rings*, boek 5, hoofdstuk 5)

Zo hebben lezers van *The Lord of the Rings* al enige affiniteit met de taal en literatuur van vroegmiddeleeuws Engeland. Mediëvisten die zich bezighouden met het Oudengels kunnen hier heel dankbaar gebruik van maken om hun vakgebied te propageren! Maar ook voor de mediëvistiek in bredere zin biedt Tolkiens Midden-aarde genoeg aanknopingspunten.

Stemma codicum, mouvance en entrelacement: *Midden-aarde als brug naar de middeleeuwse letterkunde*

Tolkien introduceerde zowel *The Hobbit* als *The Lord of the Rings* als filologische verslagleggingen van fictieve, handgeschreven documenten. In het geval van *The Hobbit* is dit nog enigszins eenvoudig: de runeninscriptie op de oorspronkelijke, door Tolkien zelf ontworpen, omslag geeft de volgende tekst ‘The Hobbit or There and Back Again, being the record of a year’s journey made by Bilbo Baggins; compiled from his memoirs by J.R.R. Tolkien and published by George Allen & Unwin’. Het gaat hier dus niet om een verzonnen verhaal, maar om een editie en compilatie van Bilbo’s eigen memoires. Die memoires worden ook aangehaald in het laatste hoofdstuk van *The Lord of the Rings*: bij zijn afscheid geeft Frodo aan zijn trouwe vriend Sam een groot rood boek met daarin Bilbo’s dagboek-aantekeningen en ook Frodo’s eigen verslag van de gebeurtenissen in de Strijd om de Ring. De laatste pagina’s zijn nog leeg en Frodo

geeft aan dat het nu aan Sam is om het verhaal te voltooien. Uit Tolkiens proloog van *The Lord of the Rings* blijkt dat ook dit werk een filologische editie en vertaling is, gebaseerd op dit fictieve ‘Red Book of Westmarch’. Let wel, niet gebaseerd op het échte handschrift, dat blijkt verloren te zijn gegaan, maar gelukkig zijn meerdere kopieën bewaard gebleven. Wat volgt in deze proloog is een waar *stemma codicum*, waarin Tolkien zich weer van zijn filologische kant laat zien. De belangrijkste kopie zou gemaakt zijn door ene Findigil in Gondor, die een exacte kopie had gemaakt van het geannoteerde handschrift met de titel ‘Thain’s Book’ en dat was dan weer een kopie van het originele ‘Red Book’ dat in opdracht van Koning Elessar (Aragorn) werd gemaakt toen Thain Peregrin (Pepijn Toek) ooit het originele handschrift meebracht bij een bezoek aan Minas Tirith. Het belang van de kopie van Findigil lag, volgens Tolkien, in het feit dat Findigil ook een volledige kopie van Bilbo’s eigen ‘Vertalingen uit het Elfs’ had opgenomen (dit zou dan weer de basis zijn van *The Silmarillion*). Het moge duidelijk zijn: deze proloog is een speelse introductie tot de werkelijkheid waar menig mediëvist tegenaan loopt bij het bestuderen van middeleeuwse literatuur: het oorspronkelijke handschrift is verloren geraakt en er zijn meerdere kopieën, elk met hun eigen geschiedenis en eigenaardigheden.

Een ander herkenbaar aspect van middeleeuwse literatuur die binnen de fictie van Tolkien de kop opsteekt is het door Paul Zumthor geïntroduceerde fenomeen *mouvance*, de essentiële mobiliteit van een tekst. Dit idee dat de tekst van een middeleeuws gedicht bij verspreiding binnen een orale cultuur wordt aangepast, niet alleen door het eigen taalgebruik van een kopiist maar ook inhoudelijk, is te illustreren aan de hand van een wandellied dat in *The Lord of the Rings* drie keer, in variaties, terugkomt. De eerste keer wordt het lied gezongen door Bilbo als hij vertrekt voor zijn laatste grote avontuur:

The Road goes ever on and on
 Down from the door where it began.
 Now far ahead the Road has gone,

And I must follow, if I can,
 Pursuing it with eager feet,
 Until it joins some larger way
 Where many paths and errands meet.
 And whither then? I cannot say.
 (*Lord of the Rings*, boek 1, hoofdstuk 1)

Een paar hoofdstukken later zingt Frodo hetzelfde lied, maar hij heeft duidelijk minder zin in de grote reis die voor hem ligt: de frase ‘eager feet’ is in deze versie vervangen door ‘weary feet’ (*Lord of the Rings*, boek 1, hoofdstuk 3). Als zijn vriend Pepijn aan Frodo vraagt of dit misschien een van Bilbo’s rijmpjes is, kan Frodo zich dat niet meer herinneren; hij componeerde het stuk ter plekke, stelt hij, maar had het mogelijk eerder gehoord. Bijna aan het einde van *The Lord of the Rings* horen we Bilbo hetzelfde lied nog een keer zingen, maar ook nu is de tekst aangepast aan de situatie. Bilbo is nu echt te oud voor avonturen:

The Road goes ever on and on
 Out from the door where it began.
 Now far ahead the Road has gone,
 Let others follow it who can!
 Let them a journey new begin,
 But I at last with weary feet
 Will turn towards the lighted inn,
 My evening-rest and sleep to meet.
 (*Lord of the Rings*, boek 6, hoofdstuk 6)

Zo zien we hier een ‘mobiele tekst’, die, net als Zumthor beschreef voor de middeleeuwse chansons en lyriek, gaandeweg wordt aangepast aan de context waarin hij gezongen wordt.

Naast de complexe (fictieve) handschriftelijke overlevering en de tekstuele mobiliteit brengt Tolkien nog een derde kenmerk van middeleeuwse literatuur voor het voetlicht: de middeleeuwse verhaaltechniek van *entrelacement*. Kenmerkend voor de fictie van Tol-

kien, alsook die van zijn vele ‘navolgers’ waaronder George R.R. Martin in zijn *Game of Thrones*, is een veelvoud aan door elkaar lopende verhaallijnen, elk gebonden aan individuele (groepen van) personages – die verhaallijnen komen soms samen en gaan dan weer uit elkaar (denk bijvoorbeeld aan hoe de hobbits Pepijn en Merijn gescheiden worden van de rest van het genootschap van de ring, worden herenigd en vervolgens weer van elkaar worden gescheiden en dan weer herenigd). Frank Brandsma beschrijft hoe deze techniek sterk doet denken aan middeleeuwse verhaalcycli rond koning Arturs ridders van de Ronde Tafel: ‘De verteltechniek die Tolkien toepaste om gebeurtenissen die “naast elkaar” (gelijktijdig) plaatsvinden na elkaar te vertellen en toch de suggestie van gelijktijdigheid te wekken, lijkt heel veel op de entrelacement- of *interlace*-verteltechniek uit de middeleeuwse prozaromans’ (‘Panoramisch vertellen’, p. 239).

Volgens tolkienoloog Richard C. West droeg Tolkien tijdens een college over middeleeuwse poëzie ooit een eigen gedicht voor; hij verklaarde dat het lezen van een middeleeuwse tekst hem niet altijd bewoog tot een filologische of kritische studie, maar hem juist inspireerde om een modern werk te schrijven in dezelfde traditie. Tolkiens middeleeuwse imitaties beperkten zich niet tot de Oudengelse liederen en middeleeuwse beestenboeken die hij voor het vermaak van zijn studenten en collega’s schreef; ook de wijdverspreide werken *The Hobbit* en *The Lord of the Rings* kunnen het best gezien worden als moderne werken in een middeleeuwse traditie. De populariteit van deze werken heeft ervoor gezorgd dat het grote publiek van Tolkien, ongemerkt wellicht, ingewijd is en als het ware klaargestoomd is voor de studie en interpretatie van middeleeuwse literatuur.

Op zoek naar parallellen: Tolkiens Midden-aarde als spiegel historiael

Tom Shippey, groot kenner van Tolkien en de middeleeuwse literatuur, heeft Tolkien wel eens vergeleken met de middeleeuwse

dichters van de *Beowulf* en *Gawain and the Green Knight*, als waren ze zielsverwanten met dezelfde interesses die gebruikmaakten van dezelfde methodes. Met een beetje fantasie zijn ook wel parallel- len te trekken tussen Tolkien en de dertiende-eeuwse schrijver Jacob van Maerlant. Net als Maerlant werkte Tolkien lange tijd (van 1917 tot aan zijn dood) aan een wereldgeschiedenis, beginnend met een scheppingsverhaal, gevolgd door de geschiedenissen van verschil- lende volkeren in ‘een eeuwigdurende strijd van goed en kwaad’ (Van Oostrom, *Jacob van Maerlant*, p. 7).

Zoals Maerlant dat deed in zijn beroemde *Spiegel historiael*, putte Tolkien bij het schrijven van zijn wereldgeschiedenis uit een rijk scala aan bronnen, met name de middeleeuwse literatuur uit Noordwest-Europa, die hij, net als Maerlant, op eigenzinnige wijze verwerkte in zijn eigen verhaal. Waar Maerlant het exemplarisch gedrag van vorsten uit het verleden uitvergrootte en aanpaste aan de moraal van zijn eigen tijd, deed Tolkien in *The Lord of the Rings* iets soortgelijks. Zijn helden lijken dan wel ontsproten aan de mid- deleeuwse traditie van de *Beowulf*, maar vertonen wel degelijk ook moderne trekjes. Geen van Tolkiens helden vertonen de offermod van Byrhtnoth uit het Oudengelse gedicht *The Battle of Maldon* en Tolkiens helden zoals Faramir spreken zich expliciet uit tegen een ongebreideld verlangen naar roem en glorie dat zo typerend is voor het Oudgermaanse heldendom: ‘I do not love the bright sword for its sharpness, nor the arrow for its swiftness, nor the warrior for his glory. I love only that which they defend’ (*Lord of the Rings*, boek 4, hoofdstuk 5). In Tolkiens hobbits herkennen we iets wat in de middeleeuwse literatuur onbesproken blijft: de moed van de ‘kleine luden’, het normale volk dat tegen wil en dank bij een oor- log betrokken raakt, zoals dit ook gebeurde in de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Naast invloeden van de Middeleeuwen wordt in Midden-aarde dus ook de invloed van het heden verwerkt; zo is met Midden-aarde een moderne, middeleeuwse wereld gecreëerd.

Net als de lezers van Maerlants *Spiegel historiael* vindt het pu- blik van Tolkiens fictie in diens ‘tweede wereld’ een perspectief op hun eigen wereld. Toen *The Lord of the Rings* in 1955 werd gepu-

bliceerd, zag men hierin al snel een allegorie voor de Tweede Wereldoorlog: Sauron als Hitler en het genootschap van de Ring waren de geallieerden. Tolkien zelf verzette zich tegen deze interpretatie. In zijn voorwoord van *The Lord of the Rings* gaf hij aan zijn werk liever als geschiedenis te zien dan als allegorie: 'I much prefer history, true or feigned, with its varied applicability to the thought and experience of readers. I think that many confuse "applicability" with "allegory"; but the one resides in the freedom of the reader, and the other in the purposed domination of the author' (*Lord of the Rings*, voorwoord). Met andere woorden, lezers zijn vrij om zelf parallellen te trekken tussen Tolkiens 'geschiedenis' en hun eigen ervaringen en wereldbeeld. En dat is sindsdien inderdaad gebeurd: Tolkiens fictie werd omarmd door allerlei groeperingen met uiteenlopende wereldbeelden, van hippies die zich aangetrokken voelden tot Tolkiens natuurliefde en afkeer van moderne technologie tot rechts-extremisten die in Tolkiens verhaal iets herkenden van de 'Arische mythe' (Labrie, 'De Arische mythe'). Ook de recente oorlog tussen Oekraïne en Rusland wordt geprojecteerd op Tolkiens verhalen. Zo worden de Russische troepen steevast door de Oekraïners als 'orcs' bestempeld en trok de Duitse journalist Berthold Kohler in de *Frankfurter Allgemeine* van 5 maart 2022 de vergelijking tussen Poetin en Sauron: 'Brutal von Putin aus seinen Träumen geweckt, stellt Deutschland fest, dass es auch in der realen Welt ein dunkles Reich Mordor und einen Sauron gibt, der alle knechten will' (Kohler, 'Das Auenland schwört dem Aberglauben ab'). Tolkiens middeleeuwse wereld, kortom, lijkt actueler dan ooit.

Een laatste parallel tussen Maerlant en Tolkien is dat ze er allebei niet in slaagden om hun wereldgeschiedenis af te ronden. Grote delen van Tolkiens 'Legendarium' verschenen pas na zijn dood, waaronder de *Silmarillion*, *The Unfinished Tales* en *The History of Middle-earth*. Waar Maerlants *Spiegel historiael* door anderen werd uitgebreid en geïllustreerd (zoals de maker van de rijkgeïllustreerde kopie in de Koninklijke Bibliotheek), wordt ook Tolkiens fictie doorontwikkeld en visueel tot leven gebracht door kunstenaars, gameontwikkelaars en filmmakers. Die latere voortzetters geven elk

weer hun eigen draai aan Tolkiens middeleeuwse wereld. Zo gaf regisseur Peter Jackson in de filmreeksen een grotere rol aan vrouwelijke karakters en geven de makers van de Amazon-tv-serie *The Lord of the Rings: The Rings of Power* de bevolking van Midden-aarde een meer divers gezicht door meer acteurs van kleur te casten. Zo is ook Tolkiens Midden-aarde onderhevig aan mouvance! Interessant hierbij is dat zowel voorstanders als criticasters van dergelijke aanpassingen de Middeleeuwen aanhalen om hun posities kracht bij te zetten: ‘Tolkien baseerde zijn wereld op de Noordwest-Europese Middeleeuwen dus waarom wordt ons een diverse cast opgedrongen?’ en ‘In Middeleeuws Europa waren mensen van kleur wel degelijk aanwezig, dus dit doet niets af aan de middeleeuwse aard van Tolkiens wereld’ (Fimi en Maldonado, ‘Lord of the Rings: Debunking the Backlash’). Hier ligt een schone taak voor mediëvisten om de parallellen die binnen de populaire cultuur tussen heden en verleden worden getrokken van commentaar te voorzien.

‘Good history leaves us reflecting about the present as well as the past,’ zo luidt het motto van deze bundel, maar tegelijkertijd zouden we kunnen stellen dat ‘popular history shows us how the present can be reflected in the past’ en een historicus zou er goed aan doen om vaker aandacht te besteden aan deze ‘populaire’ interacties met het verleden. Net als in de Middeleeuwen gebruiken cultuurmakers van nu het verleden als een spiegel voor het heden. Aan die spiegelfunctie zit ook een nadeel, ieder mens ziet namelijk wat anders in een spiegel. Iedereen trekt zijn eigen parallellen en zo kan de geschiedenis, of iemands middeleeuwsachtige fantasiewereld, ook worden omarmd door mensen met geheel andere ideeën dan de historicus of auteur. Wat dat betreft zouden mediëvisten er goed aan doen te reflecteren op Tolkiens beschrijving van de Spiegel van Galadriel, waarin verleden, heden en toekomst samenkomen:

‘Many things I can command the Mirror to reveal,’ she answered,
‘and to some I can show what they desire to see. But the Mirror

will also show things unbidden, and those are often stranger and more profitable than things which we wish to behold. What you will see, if you leave the Mirror free to work, I cannot tell. For it shows things that were, and things that are, things that yet may be. But which it is that he sees, even the wisest cannot always tell.'

(*Lord of the Rings*, boek 2, hoofdstuk 7)

De maker van de spiegel, of het nou een magische elfenspiegel is of een spiegel historiael, heeft slechts beperkte controle op wat men erin kan zien.

Literatuur

Tolkiens 'Valedictory Address to the University of Oxford' werd gepubliceerd in *The Monsters and the Critics and Other Essays* (Londen, 2006). Zijn artikel over het Oudengelse woord voor Ethiopie, '*Sigelwara Land*', verscheen in twee delen in *Medium Ævum* 1:3 (1932), p. 183-196 en 3:2 (1934), p. 95-111. *The Homecoming of Beorhtnoth, Beorhthelm's Son* is onderdeel van de bundel *Tree and Leaf* (Londen, 2001). Tolkiens editie van de Oudengelse *Exodus* werd uitgegeven door J. Turville-Petre als *The Old English Exodus. Text, Translation and Commentary* (Oxford, 1981). De standaardbiografie van Tolkien werd geschreven door Humphrey Carpenter in 1977.

Tom Shippeys *The Road to Middle-earth* (3de editie, Londen, 2005) en *Roots and Branches. Selected Papers on Tolkien* (Zollikofen, 2009) zijn standaardwerken over de relatie tussen Tolkiens fictie en zijn wetenschappelijke interesses. Inzichtrijke studies over Tolkiens 'imitaties' van middeleeuwse literatuur zijn o.a. Richard C. West, 'The Interlace Structure of The Lord of the Rings', in: *J.R.R. Tolkien. Critical Assessments of Major Writers*, red. Stuart C. Lee (Londen, 2017) vol. 3, p. 178-190 en Thijs Porck, 'Medieval Animals in Middle-earth: J.R.R. Tolkien and the Old English and Middle English *Physiologus*', in: *Figurations animalières à travers les textes et l'image en Europe, du Moyen Âge à nos jours*, red. A. Schulte Nordholt & A. van der Haar (Leiden, 2022), p. 266-280.

In het themanummer 'De populaire Middeleeuwen' van *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 32 (2018) bespreken verschillende mediëvisten de rol van de Middeleeuwen in de populaire cultuur. Het nummer bevat onder meer de artikelen 'De Middeleeuwen in Midden-aarde. J.R.R. Tolkien en zijn Oudengelse inspiratiebronnen' van Thijs Porck en 'Panoramisch vertellen. De "middeleeuwse" verteltechniek van *Game of Thrones*' van Frank Brandsma.

In deze bijdrage wordt verder verwezen naar Frits van Oostrom, *Jacob van*

Maerlant. Spiegel historiael. Bloemlezing (Amsterdam, 1994); Arnold Labrie, 'De Arische mythe van Tolkien', *De Groene Amsterdammer* (9 februari 2002); Berthold Kohler, 'Das Auenland schwört dem Aberglauben ab', *Frankfurter Allgemeine* (5 maart 2022); en Dimitra Fimi en Mariana Rios Maldonado, 'Lord of the Rings: Debunking the Backlash against Non-White Actors in Amazon's New Adaption', *The Conversation* (25 februari 2022).